

АГРОБИОЦЕНОЗДАГИ ҲАШАРОТЛАР РИВОЖИГА БИОТИК ОМИЛЛАР ТАЪСИРИНИ АНИҚЛАШ

Аннотация. В статье включены результаты исследования по изучению влияния биотических факторов на биоэкологическое развитие насекомых обитающих на агробиоценозе в условиях Каракалпакстана. Определены доминирующие элементы биотических факторов на изменению видового состава и динамика развития насекомых на посевах сельскохозяйственных культур.

Кириш. Бирламчи ва иккиламчи биоценозда тирикчилик қилаётган ҳашоратлар турларининг ривожланиш биоэкологиясида озиқланиш, яъни модда алмашиш физиологик жараёнлари тирик таналар ҳисобидан амалга ошади. Агро-биоценоз таркибига кирган ушбу ҳашорат турларига ижобий ва салбий таъсир этадиган биотик омиллар элементларини аниқлаш ва мақбул критерияларини топиб қишлоқ хўжалигида самарали фойдаланиш бугунги кунда қишлоқ хўжалик экинлари зараркундаларига қарши кураш тадбирларини олиб боришдаги долзарб муаммо ҳисобланади (Ходжаев, 2015; Ешмуратов, 2017; Юсупов, 2018).

Тадқиқот услуги. Агробиоценоздаги қишлоқ хўжалик экинлари турларини, далада тарқалган ҳашоратлар ва уларни зараркунанда, энтомофагларга ажратиш, биотик омилларнинг элементлари таъсирини аниқлаш учун Б.П.Адашкевич (1983) услубидан фойдаланилди.

Натижалар ва уларнинг таҳлили. Қишлоқ хўжалик экинлари далаларида ўсимликлар билан бирга биоценоз таркибига кирган кўплаб жонзотлар бўлганлиги аниқланди. Ушбуларнинг ҳайвонлар систематикасидаги бўғимоёқлилар (Arthropoda) типи, ҳашоратлар (Insecta) синфи ва ўргамчаксимонлар (Arachnida) синфи, каналар (Acari) туркумига мансуб бир нечта турлари биотопда тирикчилик қилади.

Бундай жонзотлар танасига таъсир этадиган биотик (тирик) омил-

ларни, таъсир этиш даражаси, усуллари ва улушига боғлиқ бўлган иккита гуруҳга ажратиш ва ҳар бирининг ижобий, салбий таъсирларини аниқлаб, ундан самарали фойдаланишни талаб этилади.

Биринчи гуруҳ омилларига ҳашоратлар озиқланадиган ўсимликлар турлари. Ҳашоратларнинг бошқа ҳайвонлар турларидан айирмачилик томони шуки, асосий турлари яшаш муҳитига боғлиқ бўлган озуқа ўсимликлари турларини танлайди ва биоэкологик ривожини ушбу моддага бевосита боғланган бўлади. Айрим турлари кўп ўсимликлар ёки мавжуд бўлган турлари билан озиқланадиган (кемирувчи тунламлар), бошқалари битта оила ёки гуруҳга кирадиган турлари (қовун пашшаси полиз экинлари, фитонемус-беда) билан озиқланишга мослашганлигини ҳисобга олиш талаб этилади.

Ҳашоратлар турларига таъсир этадиган биотик омилларнинг иккинчи тури, ҳашоратларнинг бошқа турлари ва ҳайвонлар билан бевосита биргаликда тирикчилик қилиб биоценозни ташкил қилиши ҳисобланади. Сабаби, даладаги ҳашоратлар турлари ва фазалари тупроқда, ўсимликда, сувда яшашига қарамасдан ҳайвонлардан судралиб юрувчилар, кемирувчилар, сут эмизувчилар, қушлар турлари ҳашоратлар билан озиқланиб сонини камайтиришдаги асосий биотик омил ҳисобланиши илмий тадқиқотлар натижасида аниқланди.

Ўсимликлар танасидаги озуқа моддаларни истеъмол қилиш жара-

ёнида ўсимликларни ўсиб, ривожланишдан орқада қолдирадиган, ҳосилни камайтириб юборадиган озиқланиш жараёнини вужудга келтирадиганлари қишлоқ хўжалик экинларининг зараркундалари номи билан биоценознинг таркибига кириб, бундай ҳашоратларга қарши тизимли кураш тадбирлари олиб борилганлиги маълум.

Айрим ҳашоратлар ўсимликларни чанглатиш орқали ҳосилнинг кўпайишига шароит яратади. Шу жараёни чуқур ўрганиш, тадқиқ этиш ҳам жуда муҳимдир.

Махсус тадқиқотларимизга кўра, кузги тунлам қурти ғўзанинг мевалари билан озиқланганда, помидор, оқжўхори, мош мевалари билан озиқланган турларига нисбатан фаол ривожланиш фазаларига эга эканлиги қайд этилди. Сабаби ғўза меваси билан озиқланган авлоднинг қурти 18,5 кунда тўла ривожланиб, ғумбак фазаси 11,3 кунга давом этиб, ушбу авлоддан ривожланган оналик зоти 1512 дон тухум қўйганлиги ҳисобга олинди.

Далада ривожланаётган ҳашоратлар турига таъсир этадиган биотик омил сифатида қишлоқ хўжалик экинлари далаларида учрайдиган иккинчи тур ҳашоратларнинг (энтомофагларнинг) келтирадиган ижобий таъсирларини ўрганиш бўйича кузатувлар олиб борилди. Энтомофаг турларининг хўжайинга нисбатан паразитлик ва йиртқичлик йўл билан озиқланиши қайд этилиб, ҳашоратларнинг зараркунанда турлари сонини камайтиришда фаол ҳаракати йиртқичлар турларида кузатилиб, буларнинг озиқланиши деярли танланмаслиги, ҳаммаҳўр ҳашарот эканлиги туфайли энтомофаглардан хонқизи, олтинкўз, тахина пашшаси ва асосан тупроқда тирикчилик қиладиган стафилинид турларининг роли катта эканлиги

аниқланди. Бундай энтомофаглардан трихограмма, олтинкўз, бракон ва энкарзия турларини маҳсус усулларда биологическая лабораторияда қўпайтирилиб далага қўйилганда биологик самарадорлиги 43,0-54,0 % тан 81,0-93,0 % гача бўлганлиги ҳисобга олинди.

Хулоса. Ҳашоратлар тирикчилигида фаол биотик омил ҳисобланган ўсимликлар озуқа манбаи, яшаш шароити, қишлайдиган жойи, ҳимояланиш, нам ва ксилород билан таъминлаш объекти сифатида ижобий таъсир этади. Ҳашаротлар сонини камайти-

ришда ҳайвонлардан судралиб юривчилар, сут эмизувчилар ва қушларнинг роли бениҳоя каттадир.

**Л.Е. Торениязова,
Қорақалпоқ Давлат
Университети**

АДАБИЁТЛАР:

1. Адашкевич Б.П. «Биологическая защита крестоцветных овощных культур от вредных насекомых». –Ташкени:«ФАН», -1983. -с. 180-188.
2. Ешмуратов Э. Полиэкинларида сўрувчи зараркуанандаларнинг ривожланиш динамикаси.//Агрокимё ва ўсимликлар карантини. -2018.-№ 5.-Б. 35-36.
3. Қутлимуратов А. Оққанот тарларининг экстремал шароитда ривожланиш хусусиятлари. //Агрокимё ва ўсимликлар карантини. -2018.-№ 5.-Б. 40-41.
4. Хўжаев Ш.Т. Ўсимликларни зараркуанандалардан уйғунлашган ҳимоя қилишнинг замонавий усул ва воситалари - Тошкент, «Навруз», 2015. -552 Б.
5. Юсупов Р.О. Қовун пашшасининг биологияси, зарари ва унга қарши кураш тадбирларини ишлаб чиқиш//Қишлоқ хўжалиги фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Т. 2018. -18 б.

УДК 665.345.4

Ўқинг, қўллаб кўринг

СОЯ МАЙДОНЛАРИДА ЭКИШ БИЛАН БИР ВАҚТДА ҚўЛЛАНИЛАДИГАН ГЕРБИЦИДЛАР МЕЪЁРЛАРИНИНГ ДОН ҲОСИЛДОРЛИГИГА ТАЪСИРИ

Аннотация: Сорные растения распространены по всему земному шару. Известно несколько тысяч видов сорных растений. Сорняки заглушают культурные растения, поглощая из почвы большое количество воды и питательных веществ, выделяя из корней в почву вредные вещества, лишая их света и т. д.; всё это снижает урожай, а в ряде случаев приводит к гибели посевов.

Abstract: Weeds compete with crops for space, nutrients, water and light. Smaller, slower growing seedlings are more susceptible than those that are larger and more vigorous. Onions are one of the most vulnerable, because they are slow to germinate and produce slender, upright stems. By contrast beans produce large seedlings and suffer far fewer effects other than during periods of water shortage at the crucial time when the pods are filling out. Transplanted crops raised in sterile soil or potting compost gain a head start over germinating weeds.

Республикаимизда дуккакли экинлар ҳосилдорлигини ошириш, маҳсулот сифатини кўтариш ҳамда ушбу маҳсулотларни қайта ишлаб, уларни чет элга экспорт қилиш имкониятлари кенгайиб бормоқда.

Республикаимизда дуккакли экинлари билан шуғулланувчи мутахассисларнинг асосий мақсадлари ҳар

гектар суғориладиган ердан олиннадиган маҳсулотлари миқдорини кескин оширишдан иборатдир. Дуккакли экинлардан юқори сифатли ва ҳосилдор маҳсулотлар етиштиришда бегона ўтларга қарши кураш чораларини қўллаш зарурдир. Бунинг учун агротехник тадбирларни ўз вақти сифатли ўтказиш

билан бир қаторда бегона ўтларга қарши химиявий кураш чораларини олиб бориш муҳимдир.

Ўзбекистонда дуккакли дон экинлари қанча кўп экилса, етиштириладиган оқсил миқдори шунча кўпаяди, тупроқ унумдорлиги ортади, экологик муаммолар ҳал қилинади.

Шунинг учун ўсимликларни ҳимоя қилиш илмий-тадқиқот институтининг бир гуруҳ олимлари томонидан соя экини орасида учрайдиган бегона ўтларга қарши курашиш мақсадида тажрибалар қўйилиб, илмий ишлар олиб борилмоқда.

Тажрибалар Тошкент вилояти, Зангиота туманининг З.Сағдуллаев номли фермер хўжалиги ерларида 6 тадан вариант, 4 такрорланишда, ҳар бир такрор 0,25 га майдондан иборат пайкалда ўтказилди. Қўлланилган препаратлар самарадорлиги 15, 30, 60 кунларда аниқланди.